Írta: Benedek Csaba
2014. január 07. kedd, 14:52 - Módosítás: 2020. április 06. hétfő, 12:41

Január 6. Vízkereszt

A vízkereszt (vagy Szentkereszt) a római katolikus egyház Epiphania Domini (’Az Úr megjelenése’) névvel január 6-án tartott ünnepe. A keleti egyház e napon Krisztus születését ünnepelte, nyugaton a napkeleti bölcsekről, vagyis a háromkirályokról, Jézus megkeresztelkedéséről és első csodatételéről való megemlékezés került előtérbe. A római egyház szertartásai szerint ezen a napon vizet és tömjént szenteltek. A *víz megszentelésé*nek, azaz megkeresztelkedésének szertartásából ered a magyar vízkereszt elnevezés is. Az esztendő egyik ünnepekkel legjobban telezsúfolt napja. Valamikor évkezdő nap volt, és az egyház eredetileg ekkor ülte meg Jézus születésnapját. Erre a napra esik a háromkirályok ünnepe. Ekkor emlékezett meg az egyház Krisztus megkeresztelkedéséről, a kánai menyegzőről és Lázár feltámasztásáról. Az utóbbiak az újkorban már kimaradtak a vízkereszti liturgiából, illetve más napokra kerültek át. A keleti egyház ősidőktől fogva Krisztus megkeresztelkedésének emlékeként ezen a napon szentelte a vizet. A középkor folyamán a vízszentelés a nyugati egyházban is elterjedt. E napon történt a tömjén szentelése is.

E szentelésekből fejlődött ki a lakóházak megszentelése és megfüstölése vízkereszt tájékán, amelyre már Mátyás idejéből van emlékünk. Göcsejben a pap és a kántor fáradságukért sonkát, szalonnát, tojást, gabonafélét, babot és lélekpénzt kaptak. A szentelés után a lelkésznek le kellett ülnie a szobában, hogy a tyúkok kotyoljanak. Amikor a pap elment, a gazda vagy a gazdasszony a helyére ült, majd kiseperték a pitvart, hogy a lány még abban az esztendőben férjhez menjen, a legény pedig megházasodjék. Székelyföldön a házszentelés után a papot égő gyertyával kísérték ki, hogy nagyobb legyen a kender. Az is szokásban volt, hogy a lány a házszentelés előtt nyakából levette a gyöngyöt, s a küszöb mellett a szőnyeg alá dugta, ahol a pap átlépte. A szentelés után a szőnyeg alól kivette és a párnája alá tette, mert azt tartották, megálmodja, ki lesz a jövendőbelije.

A protestáns vidékeken a házszentelés tiltásával is találkozunk. Az ev. gömöri esperes az 1604. évi vizitáció alkalmával meghagyta: *„Epiphania napján ne járjon a lelkész feszülettel az utcán, mert ez botrányos, hanem egyezkedjék inkább híveivel, hogy ezen szertartás nélkül is adják meg, amit ilyenkor adni szoktak.”* A háromkirályok, a házszentelés, a vízszentelés és még sok más egykori ünnepi alkalom együtt jelentkezett ezen a napon, és a régi kultuszok maradványai legtöbbször együtt, egymással összefonódva bukkannak fel a hagyományvilágban. Különösen így van ez a háromkirályok köszöntése és a régi házszentelő menetek, koledálások esetében.
A betlehemi csillagot követő nevezetes három bölcs király: Gáspár, Menyhért, Boldizsár egykori cselekedeteinek színjátékszerű megjelenítése Nyugat-Európa-szerte hozzátartozott a középkori egyházi gyakorlathoz. A XI. században már a győri székesegyházban is előadták a csillagjátékot latinul. Az efféle játékok később kiszorultak a templomból és az egyházi liturgiából. Népszokásokká váltak. A korai időszakokban a háromkirályozás és a hasonló

eredetű betlehemezés között nehezen húzható választóvonal.

A *háromkirályozás*nak, *csillagozás*nak, *csillagjárás*nak több formája volt a XIX. század végén. Egyik típusa a színjátékszerű Heródes-játék, amely különösen a magyarországi németek körében volt kedvelt. Előfordult azonban színjátékszerűen előadott háromkirályos játék a magyarság körében is, különösen Szatmárban és Erdélyben. A magyar nép többsége körében azonban az egykori játékhagyomány a XX. század elejére inkább köszöntő formában élt.

Magyarország legtöbb helységében férfiak vagy fiúk háromkirályoztak. A három főszereplő az egykori királyokat idéző jelmezben járt házról házra karácsony és vízkereszt között, esetleg csak vízkeresztkor. Egyikük kezében rugós szerkezetű csillag volt. A házban a háromkirályokról énekelve köszöntöttek, közben a csillagvivő ki-kiugrasztotta a rugós csillagot a házbeliek, különösen a gyerekek nagy örömére és csodálatára. Köszöntésükért pénzt vagy élelmet kaptak. Néhány magyar helységben, így Mogyoródon, Mezőkövesden és a kalocsai szállásokon nem férfiak, hanem lányok jártak háromkirályozni. A kalocsai szállások háromkirályai leeresztett hajjal, tiszta fehér hímzett ruhában, fejükön csillagos papírsüvegekkel jártak köszönteni. Egyikük papírcsillagot forgatott a kezében. Több évszázados epikus énekük a háromkirályok bibliai történetét eleveníti meg.

A vízkereszthez kötődő *házszentelés* vagy *koleda* a XIX. század előtt feltehetőleg országszerte gyakorolt liturgikus szokás volt. Napjainkra visszaszorult. A XX. században már csak szigetszerűen, a magyar nyelvterület déli tájain (Csíkban, Szegeden, Zalában), a ferences kolostorok szellemi környezetében élt. Természetesen virágzott a görög katolikusság körében is.

A házszentelésnek sokféle változata alakult ki. Általában elmondható, hogy a pap néhány kísérővel: kántorral, tekintélyes férfiakkal és ministráns gyerekekkel járta a falu házait. Megáldotta a házakat és a bennük lakókat. Legtöbbször elbeszélgetett a házban élő családdal. Előfordult, hogy vallásos oktatást tartott a meglátogatottaknak. A pap kísérői a házszentelés alkalmával pénz- és terményadományokat gyűjtöttek. Többnyire ilyenkor kapta meg a pap a párbért és néhány más járandóságát. Némely faluban vízkereszt után több napon át tartott a koledálás, a házak megszentelésének szokása.

A liturgikus *vízszentelés*t vízkereszt vigíliáján a délutáni órákban végezték a templomban. Sok helyen a vízzel együtt krétát is szenteltek, amellyel vízkereszt napján a gazda vagy a

házszentelésre érkező pap egyik kísérője felírta a szoba ajtajára a három bölcs király nevének kezdőbetűjét és az évszámot: 19 + G + M + B + 82. A bukovinai Andrásfalván évente más-más gazda udvarán szentelt a pap vizet a falu népe számára.

Legtöbb helyen a szenteltvíz dézsákban, kádakban állt a sekrestyében vagy a templom arra alkalmas helyén. A hívek üvegekben és nagyobb edényekben is hordták haza. A szenteltvízzel meghintették a házat, a melléképületeket és a szoba belsejét. Ez talán a papi házszentelés analógiájára történt, és esetenként azt helyettesítette. Még vízkereszt napján került a szenteltvízből a gyümölcsfák tövébe és néhol a szántóföldekre is. Évközben sokféle baj elhárítására használták a szenteltvizet.

Az 1499. évi boroszlói szertartáskönyv szerint a szentelt víz használ a dögvész, a méreg ellen, sőt a béka és a mérges férgek ellen is, és ha igazi pap szenteli, egész évben nem romlik meg.

Sasvári László a következőképpen ír a görög katolikusság hagyományairól vízkeresztkor:

„A templomban tartott vízszentelésről Filkeházán minden család visz haza egy üveggel, hogy legyen otthon is szentelt víz. Az 1940-es évekig az alsókútnál, a patak mellett szenteltek. Idejöttek le a liturgia után. Egy nagy dézsában vizet húztak a templom részére, a családok pedig merítettek az üvegbe a patakból, a patak vizét is szenteltnek tekintették. A szentelt víz: svecena voda. Bajűző, betegséget elhárító szerepet tulajdonítottak neki, és a következő vízkeresztig sokféleképpen használták. Az 1960-as évekig a templomból hazatérve a háziasszony vagy a gazda legelőször a házat szentelte meg. Egy kis edénybe öntöttek a vízből, és kezükkel kereszt alakban meghintették a ház helyiségeit, még az istállót is, miközben az alábbi szöveget mondták:

Otca i sina svjataho duha, amin!

(Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében, amen!)

Otca, sina, svjatomu duha, amin.

Cista dusa ostan znami,

hrisna dusa idz na dzveri!

(Atyának, Fiúnak, Szentléleknek nevében, amen.

Tiszta lélek maradj velünk,

gonosz lélek távozz az ajtón!)

Megjegyzem, hogy a bevezető mondat szövege torzult, helyesen:

Vo imja Otca, i Sina, i

Svjataho Ducha. Amin.

Volt, aki szalmából készített kis csutakot, és azzal hintette meg a házat. Az 1960-as évek elejétől elmaradt ez a szokás, mert a pap minden házhoz elment házat szentelni. Ebéd után a család minden tagja ivott a szentelt vízből, mert az elűzi a betegséget. A kisgyereknek megmosták vele az arcát. A maradék vizet zárható üvegben, hideg helyen a kamrában őrizték. A marhákat lehajtották a patakra, ahol a vízszentelés volt, itatni, hogy egészségesek legyenek. Abodról hasonló adat van, hogy a jószágot annál a kútnál itatták meg, ahol a vízszentelés történt. Zempléni szokás, hogy a vízszentelést követő héten nem szabad mosni, mert a néphit szerint ugyanis ilyenkor minden víz szentelt. A vízszentelést több helyen lövöldözéssel kísérték. Általában a fontosabb mozzanatokat, a pap egyes háromszor mondott szavait kísérően. Rakacán is szokás volt. A lövöldözésnek gonoszűző jellege van. Amikor nem lehetett fegyvert tartani, akkor konzerves dobozokból karbiddal lőttek. A házszentelés szokása általános a görög katolikusok körében, még Budapesten is. Ez egyben alkalom arra, hogy a papot és kíséretét megkínálják, az egyház részére adományt adjanak. Rakacán, Viszlón és Komlóskánmvízkeresztkor is volt kántálás vesszőzéssel egybekötve. A római katolikus népi hagyományban ez az aprószentek napjához (december 28.) kapcsolódott. A gyerekek házról házra járva az ünnep előestéjén egyházi (karácsonyi) énekkel köszöntöttek be, majd köszöntőt mondtak, a Miklós-napihoz hasonlót. Még a falujárás előtt egy nyaláb vesszőt összegyűjtöttek, amiből a gazda a köszöntő után kivesz egy szálat, s megveregeti vele a gyerek lábát. Erre azok ugrándoztak a következőt mondva:

Viskoc bicku na telicku!

(Ugorjon a bikácska az üszőcskére!)

Ezután a gazda megajándékozza a gyerekeket. A házhoz több csoport is ellátogat, a gazda a vesszőket összegyűjti, az állatait megveregeti vele, s az istállóban őrzi. Rakacán és Viszlón a szokás ma már nem él.

 (Ez összefügg a falvak elnéptelenedésével!)”

Irodalom:

Jankovics Marcell: Jelképkalendárium, 1997.

Manga János: Vízkereszt, In: Magyar Néprajzi Lexikon 5. (Ortutay Gyula: főszerk.), Budapest, 1982. 584.

Sasvári László: Ruszin hagyományok görögkatolikusságunk néprajzában

Tátrai Zsuzsanna: Január 6. vízkereszt. In: Magyar Néprajz VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. (Dömötör Tekla főszerk.), Budapest, 1990. 114.